

Instalații de tehnică populară pe valea Jaleșului

VASILE CĂRĂBIȘ

Dezvoltarea vieții omenești a determinat apariția unor unelte și instalații mereu perfecționate, care au înlesnit și sporit randamentul muncii. Morile de apă, apărute pe plan mondial, cu milenii în urmă, marchează poate momentul invenției uneia dintre cele dintii construcții tehnice, în sensul folosirii forței hidraulice, în scopul producției, înlocuind parțial brațele de muncă ale omului ¹⁾.

Morile fiind legate în feudalism și epoca modernă de moși, apar frecvent menționate în actele de vânzare, danii sau schimb. În evul mediu, la noi, ca și în apus, moara constituia un privilegiu: erau mori domnești la târguri și mori boierești și mănăstirești pe moșiile privilegiaților ²⁾.

Dacă pentru construirea morilor pe moșiile feudale era necesar un privilegiu domnesc, în satele de moșneni, cum sînt, de exemplu, Arcanii, Cimpofenii, Stolojanii și Stroeștii de pe Valea Jaleșului, nu poate fi vorba de un privilegiu, însă, de obicei, în aceste sate morile au aparținut moșnenilor mai înstăriți. Cînd familia se înmulțea, descendenții deveneau toți părtași cu veniturile proporționale averii fiecăruia.

Instalațiile de moară și pîuă sînt construite din birne masive de stejar sau ulm, lemne de esență tare și durabile, și acoperite cu șindrilă. Birnele sînt prinse la capete prin încheieturi. Moara și pîua în cadrul unei gospodării sătești nu schimbă cu nimic structura sau caracterul acesteia. Ele sînt numai anexe ale gospodăriei. În zona la care ne referim, n-a existat niciodată vreo breaslă sau vreo asociație a morarilor sau a dimierilor.

Numărul morilor și pîvelor a crescut pe măsura înmulțirii populației. Dacă proprietarul de moară avea venituri apreciabile cu morăritul, își construia și pîuă.

Prima mențiune documentară pe care o cunoaștem despre morile de pe riul Jaleș, din zona Runcu—Cornești, este din 24 ianuarie 1622 ³⁾.

Toate morile cu întreaga construcție sînt așezate deasupra cursului apelor. Fiind înalte, urci de pe uscat la ele pe punte, care e prinsă de tindă (tîrnat). Sînt unele mori cu cameră pentru locuința morarului, pe alocuri construită pe uscat, dar tot la aceeași înălțime cu restul mo-

rii, aceasta depinzînd de poziția terenului. Camera morarului, acolo unde există, e tencuită de obicei numai în interior. Morile de pe Jaleș au un singur tip de alimentare cu apă, prin cădere. Roata, prin căderea apei, pune în mișcare tot mecanismul morii. La o piatră de moară se pot măcina pînă la 30 kg boabe pe oră, dacă apa este destulă. În 24 de ore se pot măcina cca. 720 kg, adică 48 de bănciori.

Pietrele de moară erau aduse din satele : Pocruia, Sohodol, și Vaidi. Coproprietarii sînt solidari în a întreține moara — la fel și piua — cu muncă și cheltuieli, proporțional cu cota-parte a lor.

Pivele

În vechile timpuri, piua, ca și moara, constituia un privilegiu : erau pive domnești, boierești și mănăstirești. Piua servește pentru îngroșatul și îndesatul dimiei care devine astfel mai rezistentă și mai călduroasă. Se găsește numai de-a lungul riurilor limpezi de munte și cu debit suficient, avînd nevoie de mai multă cantitate de apă decît moara. Piua este legată, în majoritatea regiunilor, de existența oilor, ca să aibă asigurată materia primă, lîna, — și de vad ca factor geografic condiționat. Apele mari, sau care vin mari numai în timpul ploilor, cum este Sohodolul, afluent al Jaleșului, nu sînt bune pentru că „îneacă“ piua și strică dimia „postavul de lînă, prin mîlul și nisipul ce-l aduc.

Construcția. Pivele de pe Jaleș sînt instalate jumătate pe uscat, fără temelie, jumătate pe apă, unde se află aproape întreg mecanismul. Este un singur tip de pive ; tavan nu există și acoperișurile pivelor n-au coșuri. Fumul iese liber prin acoperiș. Pe uscat se află **oalele** (troacele) cu **maiele** (ciocanele), **căldarea** cu focul permanent sub ea și locul de odihnă și de dormit al dimierului. Piua merge cu ajutorul apei, care pune în mișcare **roata** și care, la rîndul ei, se învîrte cu **fusul** (grinde-iul).

Pentru a se îngroșa bine dimia, se aruncă apă caldă, aproximativ din oră în oră, în oale, pe viguri și pe maie, din căldare. Apa aruncată pe maie se scurge pe dimia care-i **bătută** permanent în apă caldă, timp de 24 de ore.

Pînă la apariția pivelor pe valea Jaleșului, după mărturisirile bătrînilor, dimia se îngroșa și se îndesa pe plasa de nuiiele, fiind bătută cu lopata, la marginea rîului, 2—3 zile, pînă se scămoșa. Alteori dimia se freca pe gratia de lemn.

Cea mai veche știre documentară despre pivă de pe valea Jaleșului, cunoscută pînă în prezent, este într-un document din 1755, în care se vorbește de moșnenii Coiceuști din Cîmpul-Fomii ⁴).

Drepturi de stăpînire. Pînă la colectivizarea agriculturii din 1962, stăpînirea asupra pivelor și morilor era ereditară. La vad aveau dreptul de moștenire toți fiii — băieți și fete — în mod egal. În acest fel, la timpul nepoților și strănepoților se ajungea să fie cîte 20 și chiar 30 de părtași pe pîuă sau moară, însă cu părți inegale din cauza trupului de moșie care rămînea același, cît și a numărului inegal, pe familii, al urmașilor direcți și colaterali. Drepturile și datoriile la cota-parte erau proporționale cu lățimea terenului pe care o avea fiecare. Unul, de exemplu, se putea folosi de pîuă sau de moară o lună, altul două săptămîni, altul o săptămînă sau cîteva zile și chiar o zi; tot așa, prin rotație, se schimbau fiecare. Cheltuielile de construcție și întreținere erau proporționale cu cota-parte a fiecărui părtaș. Pe măsură ce se mărea numărul moștenitorilor părtași, începeau să apară abuzurile, litigiile și diversele pricini de judecată.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea, pivele s-au înmulțit în așa măsură, încît, această parte a Jaleșului a devenit cel mai mare și cel mai important centru din întreaga Oltenie.

Iarna era sezonul cel mai bun pentru pive, pentru că femeile, nefiind ocupate cu munca agricolă, aveau timp de țesut dimia. Dimia era adusă pe cai, așezată în teancuri, în căroaie și căruțe, din județele Gorj, Mehedinți, Dolj, fostul județ Romanați și chiar din Olt și de dincolo de Olt. Din județul Vîlcea nu s-au adus niciodată viguri, pentru că vîlcenii aveau pivele lor pe rîurile Bistrița și Luncavăț, care serveau interesele locale. Parte din gorjenii dinspre Vaideieni și Novaci, fiindu-le mai aproape, mai curînd treceau Carpații la pivele și vîltorile din Mărginiimea Sibiului⁵⁾. Alții se duceau la pivele de pe Gilort. Cei care aduceau dimia din Dolj și Romanați făceau un drum, dus și întors, cu căruța între 10—30 de zile. Locuitorii din satele mai apropiate de centrul pivelor de pe Jaleș, aduceau dimia așezată în suluri, în cîrcă (spinare), din care cauză erau numiți cîrcași. Aceștia trăgeau la dimierii „gazde”. Stăteau și ei la pîuă, unde tăiau lemne pentru foc și îngrijeau de dimie pînă li se „făcea”. Plăteau apoi dimierului pentru fiecare cot (0,64 m) de dimie „făcută” în pivă. Fiecare dimier își avea drumul și „plasa” sa. Satele și comunele din care dimierii adunau vigurile alcătuiau o „plasă”. Erau dimieri care aveau mai multe plăși (plase) cu distanță mare între ele. Într-o plasă puteau să intre și mai mulți dimieri, dar fiecare trebuia să-și găsească și să-și asigure oamenii săi. Aceste plăși erau ereditare, moștenindu-se din tată în fiu. Dacă fiul nu vrea să devină dimier, sau din lipsă de urmași, dimierul dona plasa cui vrea el, avînd grijă ca mai înainte să anunțe pe prietenii săi din plasă de noul dimier, căci altfel mulți din aceștia refuzau să-i dea în primire dimia.

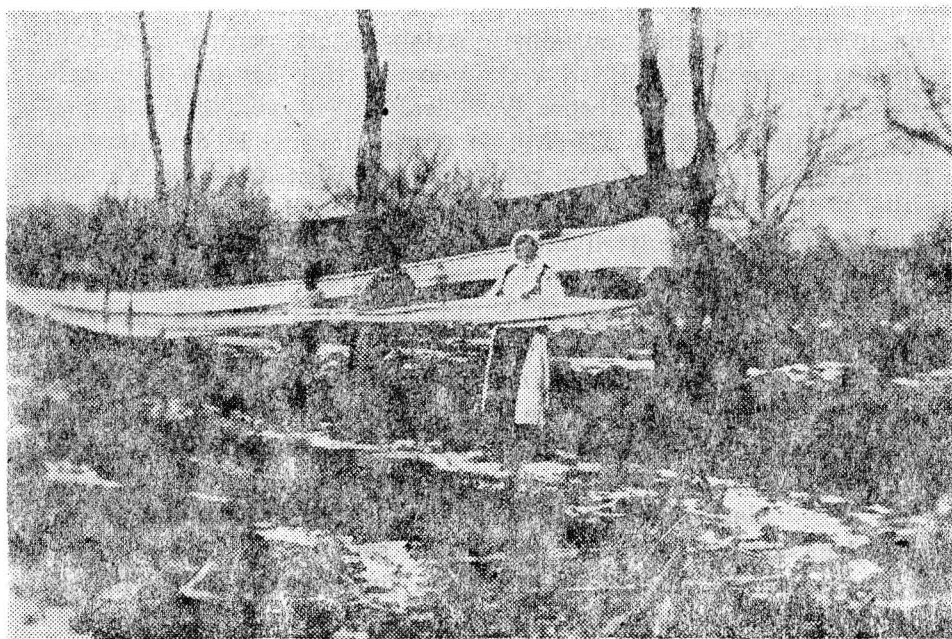
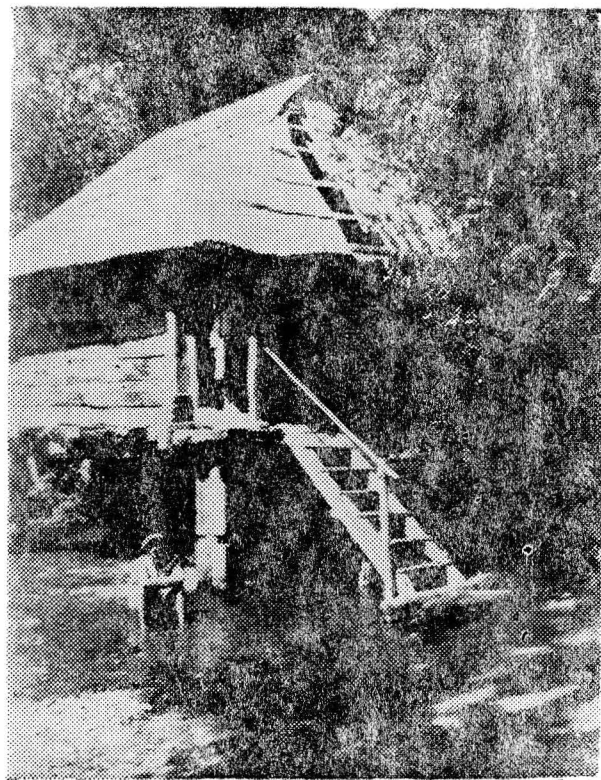
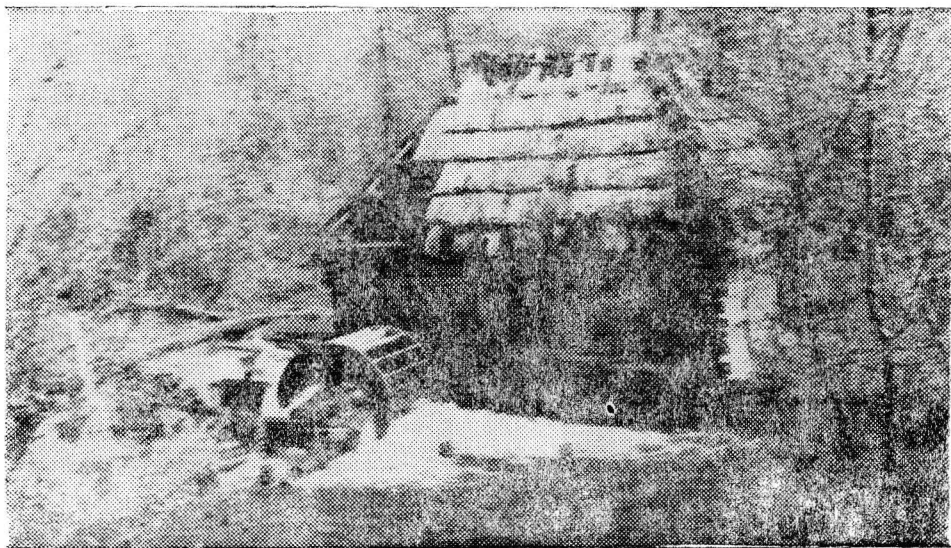

Fig. 1 (a și b, Spălatul rufelor și pinzei în riul Sohodol

a)

Fig. 2. Moară (a) și piuă
(b) din Cîmpofeni

(b)

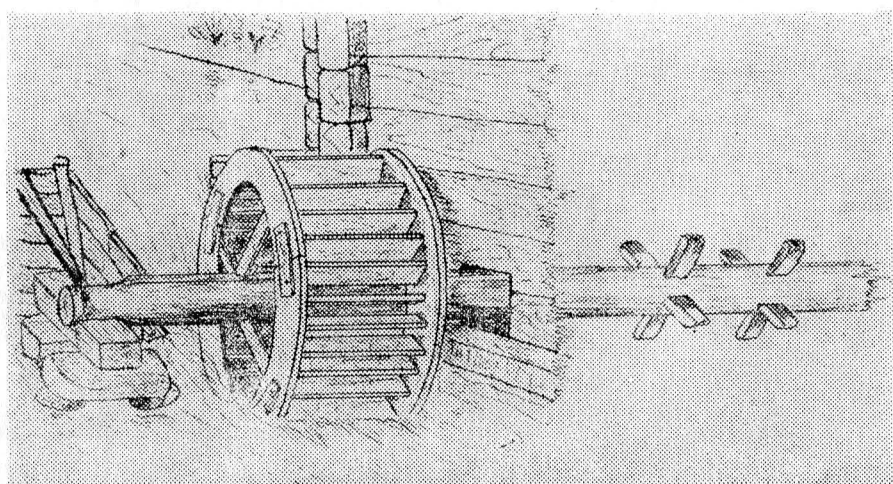

Fig. 3. Ciutură.

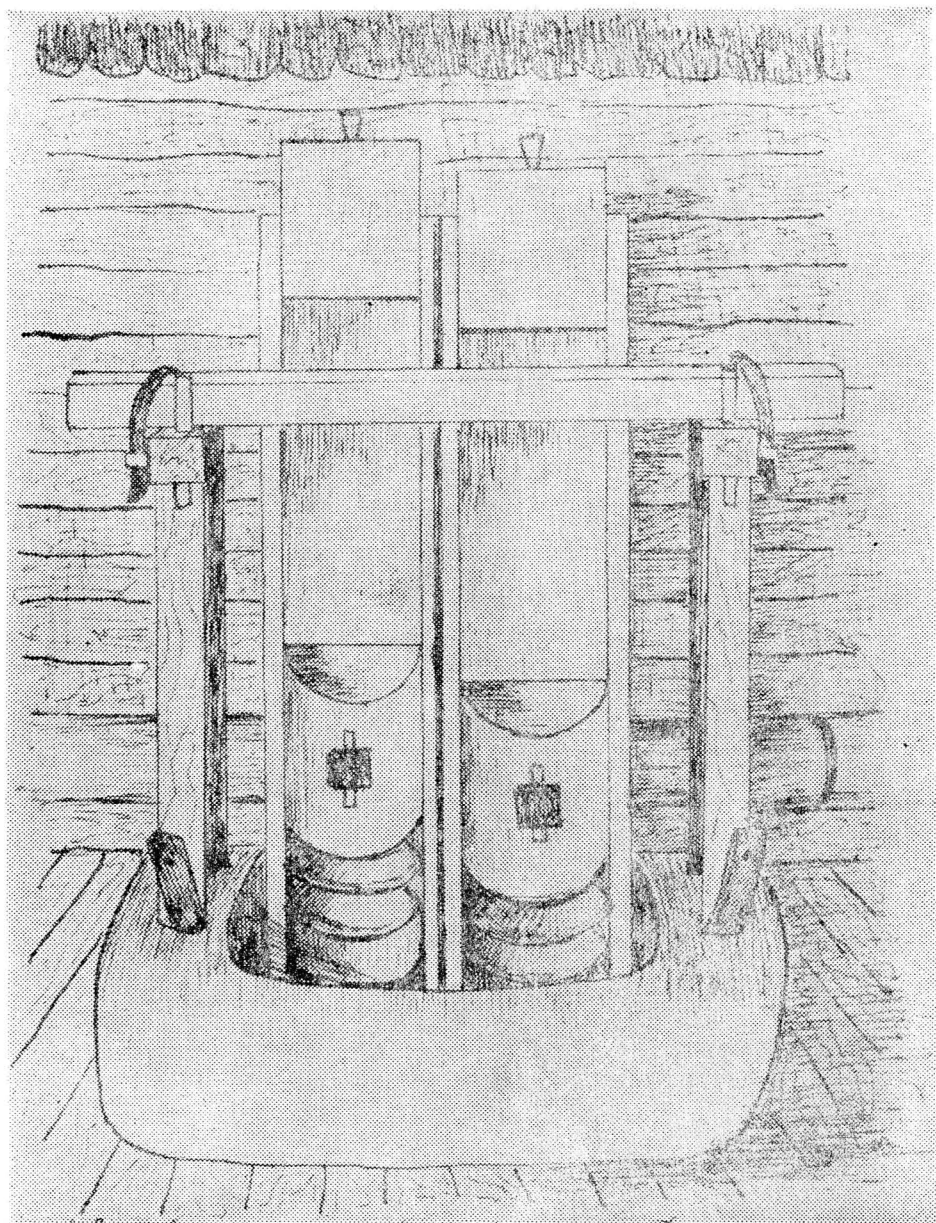

Fig. 4. Maiele pivei cu oală din lemn de stejar

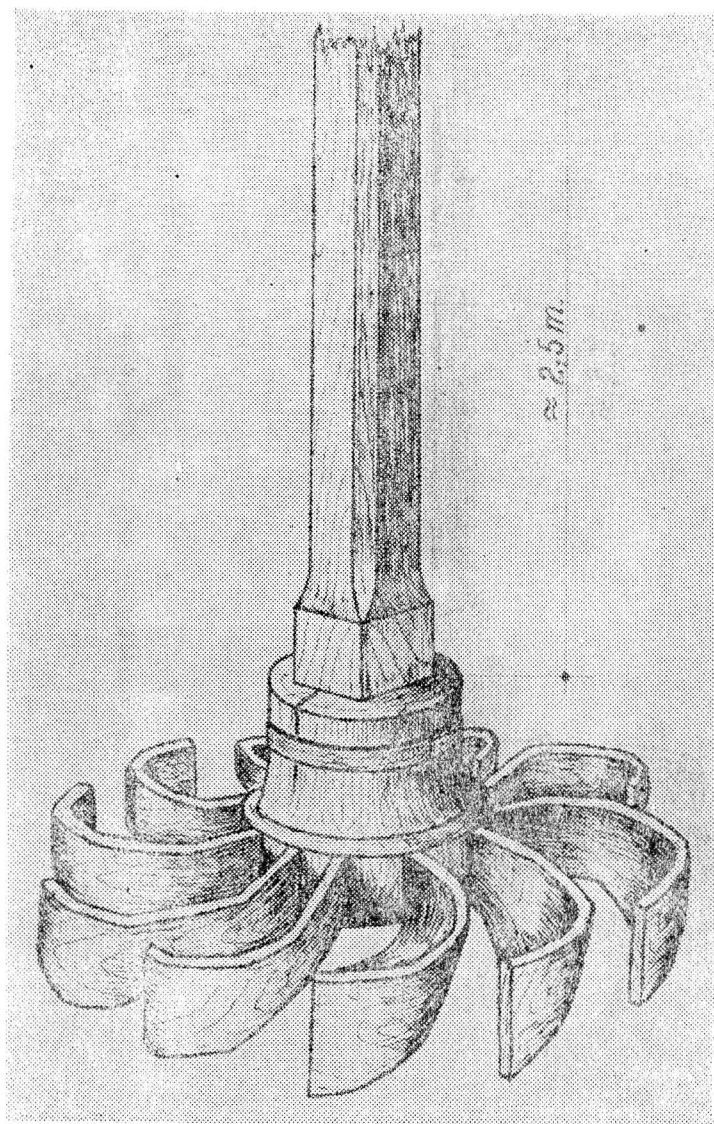

Fig. 5. Ciutura morii

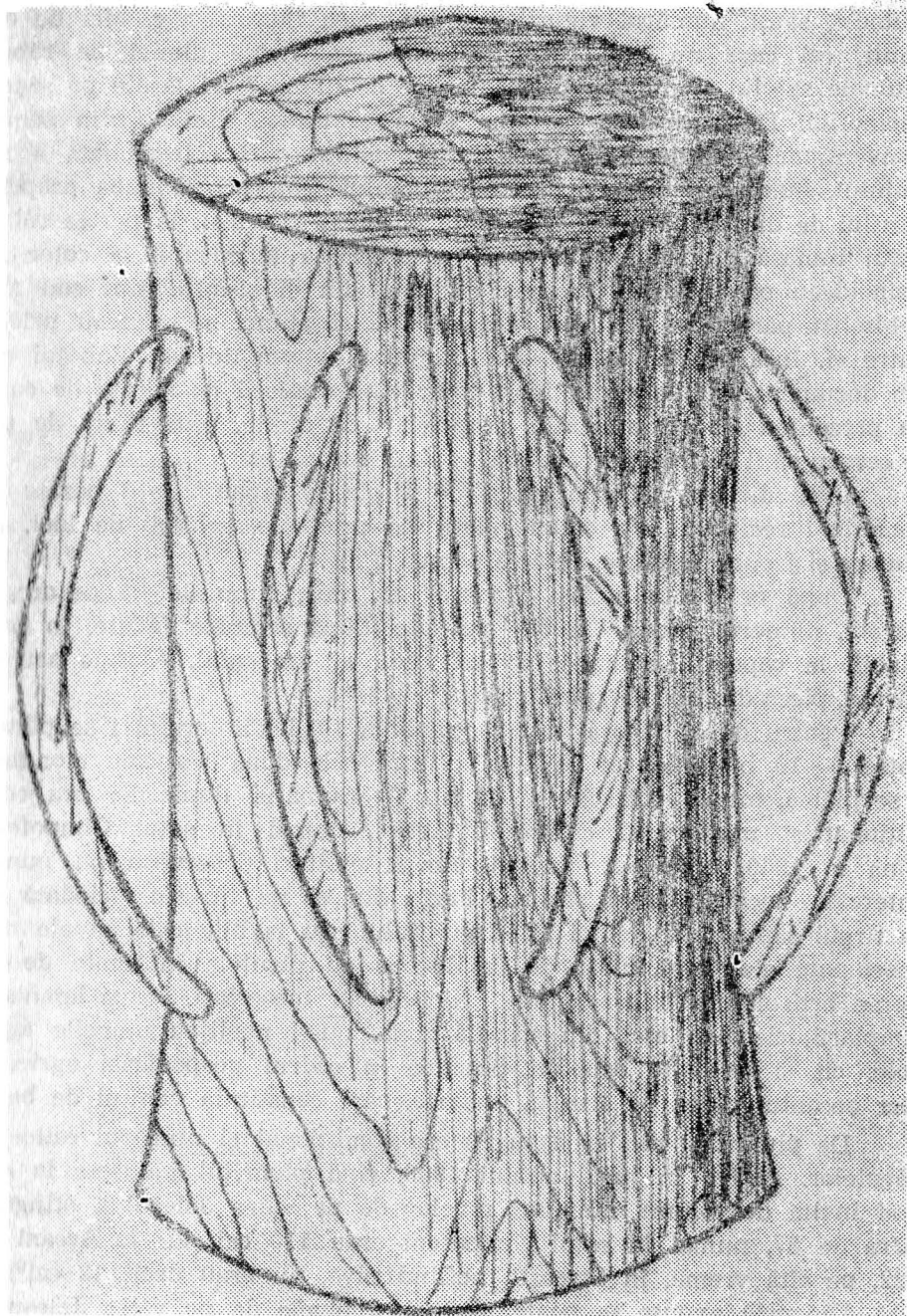

Fig. 6. Berbecul — unealtă a morarului și dimierului

La primirea dimiei, dimierul nota în carnetul său numele și prenumele, satul, numărul vigurilor și lungimea fiecărui vig. Mai de demult, cei care nu știu care, însemnau cantitatea dimiei pe răboj. Numele satului și numele proprietarilor de dimie erau lăsate pe seama memoriei. După ce i se însemna toată cantitatea dimiei, prin semne convenționale, dimierul oprea o jumătate din partea însemnată a răbojului, numită **țâncuș**, iar restul răbojului (cotorul) rămânea proprietarului de dimie. La înapoiere, dimierul anexa țâncușul la partea răbojului rămasă proprietarului. Dacă la anexarea țâncușului la cotor nu coincideau creștăturile, însemna că unul din ei și-a pierdut sau și-a schimbat partea sa de răboj, intenționat, și atunci se nașteau pricini între ei. Însă aceste cazuri s-au întâmplat extrem de rar. Răbojul era un document atât de sigur, încât chiar când dimierii cu știință de carte se prezentau cu carnet, mulți proprietari de dimie, până târziu de tot, le cereau să li se facă tot răbojuri.

Între dimieri și proprietarii de dimie se creau relații bazate pe încredere reciprocă. Se creau relații de prietenie, schimb de idei, de cîntece și jocuri populare, de artă populară etc.

După ce dimia a fost „făcută” în pivă, timp de 24 de ore, și uscată, dimierul grupa vigurile pe sate, după semnele făcute, în prealabil, la capete. Le aranja în teancuri, și, cu calul, căroaia sau cu căruța, pleca din nou în „plasă” sau „la vale”.

Pentru dimia făcută în pivă, pînă în 1916, dimierului i se plătea între 5—10 bani de cot (0,64 m); între cele două războaie mondiale i se plătea, tot de cot, cite 1—2 lei. De numărul dimierilor era condiționat și meșteșugul croitoriei. Astfel, numai în satul Cîmpofeni, pînă în 1940, erau opt croitori. Acești croitori deserveau nu numai interesele locale, dar și străine. Parte din ei nu lipseau niciodată de la târgul săptămînal de joi al Tîrgu-Jiului sau la bîlciurile anuale mai însemnate ale Gorjului, unde se duceau cu căruțele încărcate de diverse articole de îmbrăcăminte. Nici acești meseriași, ca și lemnarii, tîmplarii, eizmarii etc., din această zonă, nu-și neglijau muncile agricole, cît și celelalte ocupații practice în cadrul gospodăriei agricole. Dar accentul cădea pe această meserie, care constituia venitul de bază.

De piuărit și dimieri (piuari) era condiționat și numărul cailor și căruțelor. Astfel, în jurul anului 1900, cînd piuăritul ajunsese la cea mai înaltă dezvoltare, numărul pivelor de pe valea Jaleșului, atîngînd cifra de 87, numai în satul Cîmpofeni erau 110 cai, iar în Arcani — 122, pe cîtă vreme, în Stroești, nefiind pive, nu erau decît 12 cai⁶).

Din cele expuse se poate afirma că pivele de pe valea Jaleșului au îndeplinit mai mult interesele celorlalte sate din Gorj și din județele învecinate. Au deci un specific al lor, cu totul aparte, față de alte

centre de pive din țară. Oieritul din valea Jaleșului a fost foarte slab, deoarece, datorită pivelor, locuitorii își aveau asigurată îmbrăcămintea din practicarea meșteșugului respectiv.

Morile de apă și pivele, câte au mai rămas, în fața morilor electrice sau „de foc“ și a fabricilor moderne de postav, vor dispărea în curând, îndeplinind o lege istorică obiectivă a progresului.

În sfârșit, morile de apă cu ciutură și pivele cu roată de pe valea Jaleșului fac parte din vechea tehnică populară a neamului nostru. S-au înmulțit treptat și au îndeplinit și un rol social-economic însemnat, legat de anumite perioade istorice.

N O T E :

- 1) Iuliu Morariu, **Piuăritul în valea Someșului**, în Buletinul Societății de geografie, tom. LV — 1936, pag. 118—119.
- 2) P.P. Panaitescu, **Interpretări românești**, București, 1947, pag. 173.
- 3) Academia R.S.R., **Doc. B. Țara Românească**, veac. XVII, vol. IV, pag. 87.
- 4) Vasile Cărăbiș, **Morile și pivele de pe valea Jaleșului (județul Gorj)**, în „Cibinium“, Sibiu, 1967—1968, p. 248.
- 5) Cf. Cornel Irimie, **Pivele și viltorile din Mărginimea Sibiului și de pe valea Sebeșului**, Sibiu, 1956, pag. 65.
- 6) **Marele dicționar geografic al României**, vol. I, p. 132.

